

Possibilities of Applying the Phenomenological Method to Legal Concepts and Theories

Lazar Jugović

University of Belgrade – Faculty of Law

UDK 340.1

0009-0005-8557-228X

Cite this article:

Jugović, Lazar. 1/2025. Mogućnosti primene fenomenološke metode na pravne pojmove i teorije. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 68–89

DOI: 10.51204/IVRS_25108A

Keywords:

- Phenomenology of Law
- Phenomenological Method
- Husserl
- Basic Norm
- Ductive Force

Author for correspondence:

Lazar Jugović,
jugovic.lazar13@gmail.com

Mentor:

Sava Vojnović

Phenomenology is a 20th-century philosophical movement rooted in the thought of the German philosopher Edmund Husserl which emphasizes the way phenomena appear in their primordial givenness by bracketing their content to focus on their essences. The author of this paper interprets the philosophical method of this approach as the extraction of the universal characteristics of phenomena that permeate every individual instance of their appearance – those elements whose absence would render us unaware of the phenomena themselves, thereby constituting their essences. The first part of the paper establishes the framework of phenomenology and its fundamental premise – the intentionality of consciousness, the second part is dedicated to the structure of the phenomenological method itself, while the third applies this method to approach the universal foundations of the phenomenon of “law,” firstly through determining the phenomenological elements of Hans Kelsen’s “basic norm,” followed by a phenomenological description of the nature of legal directives, the guiding role of legal norms, and the influence of legal norms on both internal and external evaluation through the formation of evental patterns.

Mogućnosti primene fenomenološke metode na pravne pojmove i teorije

Lazar Jugović

Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet

UDK 340.1

0009-0005-8557-228X

Referenca:

Jugović, Lazar. 1/2025. Mogućnosti primene fenomenološke metode na pravne pojmove i teorije. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 68–89

DOI: 10.51204/IVRS_25108A

Ključne reči:

- Fenomenologija prava
- Fenomenološka metoda
- Huserl
- Osnovna norma
- Usmeravajuća snaga

Autor za korespondenciju:

Lazar Jugović,
jugovic.lazar13@gmail.com

Mentor:

Sava Vojnović

Fenomenologija je filozofski pravac 20. veka utemeljen u misli nemačkog filozofa Edmunda Huserla koji ističe način pojavljivanja fenomena u njihovoj prvobitnoj datosti, zagrađivanjem sadržaja fenomena zarad fokusiranja na njihove suštine. Filozofsku metodu ovog pristupa autor rada tumači kao izdvajanje univerzalnih karakteristika fenomena koje se prožimaju kroz svaku pojedinačnu instancu njihovog pojavljivanja, odnosno, elemenata bez čijeg prisustva prestajemo biti svesni istih fenomena i koji time poprimaju oblik njihovih suština. Prvi deo rada bavi se utvrdjivanjem okvira fenomenologije i njene osnovne premise – intencionalnosti svesti, drugi je posvećen samoj strukturi fenomenološke metode, dok je u trećem delu metoda primenjena u korist približavanja univerzalnim osnovama fenomena „pravo“, prvo kroz utvrdjivanje fenomenoloških elemenata Hans Kelzenove osnovne norme, a potom fenomenološkim opisom prirode pravnog uputa, usmeravajuće uloge pravne norme i uticaja pravne norme na unutrašnju i spoljašnju evaluaciju formiranjem događajnih obrazaca.

1. UVOD

Na nivou svakodnevnice, iskušavamo osećanja prijatnosti i pripadnosti ne samo prema prostim dnevnim praksama i običajima, već i širim sistemima ponašanja u kojima se pronalazimo: pravilima nacija, religija, porodica, profesija. Povezani smo sa ovim pravilima kao što smo povezani za svoj radni sto ili omiljenu biciklističku rutu; ne moramo se brinuti o počinjenju grešaka, ono što radimo svesni smo da je ispravno. Ugodno nam je u okvirima pravila koja sami sebi postavljamo, poput načina na koje se predstavljamo i uređujemo naše odnose sa svetom, ali i onih u čijem formiranju naša volja nije učestvovala. Ukratko, identifikujemo se sa onim pravilima koja nas najviše i najkonstantnije oblikuju, dajući im ulogu usmeravanja sopstvenog delanja i pozicioniranja tuđeg u okviru naše svesti.

Ovaj rad istražiće načine na koje ova merila blizine, udaljenosti i učestalosti, kao i naša sposobnost oblikovanja obrazaca ponašanja na osnovu normi, utvrđuju mesto pravnih postulata u ljudskoj svesti kroz fenomenološki pristup „zagrađivanja” sadržaja fenomena „pravo” sa ciljem fokusiranja na njegovu suštinu. Aspekte ovog pristupa koje rad obuhvata, u skladu sa ustanovljenom tradicijom fenomenološke filozofije, nazivamo „fenomenološkom metodom” koju tumačimo kao isticanje univerzalnih karakteristika fenomena koje se prožimaju kroz svaku pojedinačnu instancu njegovog pojavljivanja, odnosno, isticanje elemenata bez čijeg prisustva prestajemo biti svesni istog fenomena i koji time poprimaju oblik njegove suštine.

U kontekstu prikazanog, ovaj rad nosi dvojaki cilj: u jednu ruku, on teži ka dohvatanju osnove pravne norme koja formira njenu distinktivnost od drugih normativnih okvira, a u drugu, on želi pružiti fenomenološki okvir shvatanja načina na koje subjektivna percepcija i iskustvo modifikuju čovekov odnos sa pravnim normama koja oblikuju njega samog, a same sebe u odnosu na njega. Fenomenološku metodu ćemo primeniti zarad destilacije opštih suština pravnih doktrina, koncepta, instituta i njihovih odnosa, i konceptualizacije normativne moći prava kroz forme njegovog iskusta u ljudskoj svesti. Osnovni cilj fenomenološkog pristupa pravu nalazimo u njegovom potencijalu razjašnjenja pravnih vrednosti i postulata i identifikaciji njihovih krajnjih filozofskih osnova, na način koji nije ni pozitivistički ni zasnovan na prirodnom pravu. Od pozitivizma ovaj pristup odvajamo manjkom redukovanja shvatanja pravnog sistema na pitanja postavljena pravnim autoritetom ili neposrednim empirijskim podacima. Slično tome, fenomenološki metod izbegava analizu ukorenjenu u teoriji prirodnog prava o nepromenljivom poretku, ispitivanjem imanentnih svojstava normativnosti pravnih principa i propisa u samoj svesti o ovim fenomenima. Smeštanjem pravnih pojava u ljudsku svest, ovaj rad nastoji da razjasni njihovu prirodu u okviru iste, time određujući njihove suštine.

2. TEMELJI FENOMENOLOŠKOG PRISTUPA

Definisanje fenomenologije i njene metodologije je daleko od jednostavne aktivnosti; može se ukazati, slično kao sa definisanjem prava, da koliko fenomenologa, toliko i fenomenologija. Pre svega, bitno je ukazati na ekstenzivnost koju želimo analizirati kada podrazumevamo termin „fenomenologija”. Fokusiraćemo se na fenomenologiju kako je razvijana prvenstveno od strane nemačkog filozofa Edmonda Huserla, a potom njegovih studenata i drugih autora inspirisanih i povezanih sa njegovom misliju.¹ U prvom izdanju Logičkih Istraživanja, „Husserl je usvojio postojeći termin „fenomenologija” (*Phanomenologie*) – termin koji je već bio u upotrebi od Lamberta, Kanta i Hegela [...] na nešto manje nego potpuno sistematičan način kako bi okarakterisao svoj novi pristup uslovima mogućnosti saznanja.” (Husserl 2002, xxviii). Filozofija je, za Huserla, potraga za radikalnom sigurnošću – nastojanje da se u iskustvu locira ona vrsta nužnosti koju poseduje matematika, ali primenjena u formi nužnosti uslova koji su u osnovi iskustva i čine ga mogućim, a ne kao postulati i definicije aksiomatskog metoda² (Natanson 1973, 5).

Osnovni cilj fenomenološkog pristupa je proširenje i produbljenje opsega našeg neposrednog iskustva. Još od Huserlovih prvih radova, lajtmotiv fenomenoloških istraživanja je rekultivacija neposrednih pojava pod parolom povratka „samim stvarima” (Husserl 2012, 74), što naročito podrazumeva da se fenomenima pruža potpunije i pravednije saslušanje od onog im je tradicionalni empirizam pružio (Merleau-Ponty 2002, 27). Ova metoda ima dvojaki karakter – negativni, u smislu udaljavanja od određenog verovanja, i pozitivni, u vidu kretanje ka novom. Ovaj negativni deo, odnosno identifikacija i odstranjivanje teorijskih konstrukata u korist povratka neiskvarenim fenomenima, nikako nije jednostavan podvig; potreban je odlučan napor da se poništi efekat uobičajenih obrazaca mišljenja i da se vrati istinskoj „nevinosti” prvog, neposrednog iskustva (Amselek 1973, 372). Ukratko, ovaj aspekt fenomenologije mogao bi se opisati kao emancipacija od predubeđenja (Mooney, Moran 2002, 75). Glavno značenje fenomenologije, međutim, nije u pukom revoltu; Huserlov povratak samim stvarima ima prvenstveno pozitivan cilj – poziva nas da se okrenemo fenomenima čiji je prikaz bivao zamagljen arbitrarnim

1 Vredi ukazati da se izvori temeljne depikcije fenomenološke metode mogu naći i u radovima koji eksplicitno ne preuzimaju termin „fenomenologija” (videti, na primer, Bergson 1974).

2 Pod aksiomatskim metodom smatramo sistematski pristup formiranju znanja ili naučne teorije koji počinje skupom osnovnih pretpostavki koje nose naziv aksiomi. Aksiomi su temeljni, samorazumljivi, ili prihvaćeni bez dokaza, a iz njih se logički izvode druge teoreme. Ova metoda formalizuje znanje započinjanjem sa fundamentalnim istinama, a zatim sistematski dedukuje dalja saznanja. „Svaka propozicija koja je konstruisana od označenih aksiomatskih pojmova [...] ili je čista formalna implikacija aksioma ili se formalno može izvesti iz njih kao suprotnost onome što oni podrazumevaju.” (Husserl 2012, 140)

teorijskim konstruktima. Kako ukazuje Gerard Fink, „fenomenološka redukcija pridobija oslobađanje i od mističnog ‘drugog sveta’ i od zemaljskog kao takvog”, tako da je ono što ostaje „puko pojavljivanje” (Funke 1973, 92). Fenomenologija insistira na dostupnosti identiteta i razumljivosti stvari, na taj način da se mi sami možemo shvatiti kao oni kojima su takvi identiteti i razumljivosti date. Možemo dokazati načine na koje stvari postoje i, kada to činimo, otkrivamo predmete, ali otkrivamo i sebe, kao subjekte otkrivanja, kao one kojima se stvari prikazuju (Natanson 1973, 93). Ne samo da možemo misliti o stvarima koje su nam date u iskustvu, već možemo razumeti i sebe kao subjekte razmatranja. Srž fenomenološkog razumevanja nalazi se upravo u ovom procesu: samootkrivanju razuma u prisustvu razumljivih objekata.

Kako je već rečeno, fenomenološka metoda pokušava opisati same stvari unutar svesti. Svest je varijabla kroz koju se objekti opažaju, a usmerenost na objekte i svest o njima izražavaju Huserlov pojam „intencionalnosti”. Citirajući Huserla, „intencionalnost je naziv koji predstavlja jedini stvarni i istinski način objašnjavanja, činjenja razumljivim” (Husserl 1970, 168). U fenomenologiji, „intencija” čini svesni odnos koji imamo prema objektu, a doktrina intencionalnosti, dakle, ukazuje da je svaki čin svesti usmeren ka nekom objektu (Natanson 1973, 13). Akcentovanje ovog aspekta fenomenološke metode deluje trivijalno, ali s obzirom na konceptualizaciju svesti prisutnu kroz većinu istorije filozofije, bitno je ukazati na uočljivu razliku u okvirima fenomenologije.

U preovlađujućim kartezijanskim i lokovskim okvirima, svest se često karakteriše kao stanje u kojem su pojedinci pretežno svesni sebe ili svojih unutrašnjih misli (Husserl 1970, 84). Ova perspektiva upoređuje svest sa mehurom, zatvorenim krugom ideja i iskustava, sugerišući da um funkcioniše unutar jednog ograničenog prostora. Unutar ovog zatvorenog područja manifestuju se utisci i koncepti, a naša svest usmerena je isključivo na ove unutrašnje pojave, a ne na spoljašnji svet.³ (Sokolowski 1999, 9.) Kao posledica ovih utemeljenja, dokaz realnosti spoljašnjeg sveta postao je fundamentalna želja i preokupacija postkantovskog idealizma.⁴ Unutar ove tradicije postojali su različiti, čak i konfliktni, prikazi prirode ove stvarnosti, o tome šta čini njenu nezavisnost ili spoljašnjost. Od Šelingovog pogleda na prirodu

3 „Lok [...] jednostavno preuzima ego kao dušu, koja u samoočiglednosti sopstvenog iskustva spoznaje svoja unutrašnja stanja, akte i sposobnosti.” (Husserl 1970, 84)

4 Pod postkantovskim idealizmom smatramo filozofski pokret koji je nastojao da proširi Kantovu filozofiju naglašavanjem aksioloških razmatranja, sa ciljem sistematskog jedinstva i sinteze transcendentálnih i romantičarskih elemenata. Karakteriše ga težnja ka sveobuhvatnijem razumevanju vrednosnih odnosa i integraciji Kantovih uvida sa kritikama njegovih ograničenja, posebno u pogledu prirode stvarnosti i individualnosti. Pokret se takođe bavi implikacijama Spinozine filozofije, sugerišući monistički pristup koji dovodi u pitanje Kantov pluralizam o noumenama (pogledati: Gardner, Franks 2002).

kao duhovnu suštinu, čije su unutrašnje sile privlačenja i odbijanja manifestacije dubljeg jedinstva i međuigre njenih konstitutivnih sila što dovodi do individualizacije fenomena, do Hegelovog postavljanja iste kao jedinstva mnoštva, gde svaki pojedinačni entitet odražava celinu, pri čemu je evolucija prirode refleksija razvoja duha sa kulminacijom u samosvesti, kakav god oblik imala, spoljašnja stvarnost je morala postojati nezavisno od svesti empirijskog i individualnog subjekta; morala je biti izvesna koliko i samospoznaja (Morujão 2010, 227–239).

Od Kanta, filozofi su postali preokupirani sa dva različita, ali usko povezana pitanja: 1) kako objasniti mogućnost znanja i 2) kako objasniti stvarnost spoljašnjeg sveta (Beiser 2002, 13). Objašnjenje mogućnosti saznanja moralo je izvirati iz dualizma subjekta i objekta, odnosno, nastala je neophodnost definisanja momenta identiteta između primaoca iskustva i predmeta istog. Hegel je ukratko izneo ceo prikazani problem kada je čuveno izjavio da je zadatak filozofije da pronađe „identitet identiteta i neidentiteta”, čime je, u svom prepoznatljivom mističnom stilu, ukazao na isprepletanost epistemoloških pitanja mogućnosti saznanja i stvarnosti spoljašnjeg sveta (Beiser 2017, 32).

Uspeh fenomenologije kroz njenu doktrinu o intencionalnosti ogleda se upravo u prevazilaženju odstranjivanja javnosti uma, koja se odnosi na opštu pristupačnost stvari koje postaju objekti percepcije, na činjenicu kako je njihov identitet dostupan svima, a ne zatvoren unutar egocentričnog uma, mehura svesti. Za fenomenologiju, ništa nije „samo” pojava; pojave su stvarne, pripadaju biću. Stvari koje su bile proglašene samo psihološkim sada su ontološke, deo bića stvari; slike, reči, simboli, zakoni, društvene konvencije, svi su priznati kao istinski prisutni (Sokolowski 1999, 12). Za Huserla, intencionalnost nije samo „odnos” prema objektu, već obuhvata celokupnu strukturu svesnog čina: njegove noetičke komponente, povezane sa činom, i noematske komponente, povezane sa objektom (Husserl 2002, 4; Husserl 1960, 36).

Intencionalost ne obuhvata samo aktuelne objekte svesti, već i njihove horizonte. Zarad bližeg opisa ove osobine, Huserl koristi termin „operativna intencionalnost” koji se odnosi na načine na koje svest implicitno uključuje prošla iskustva, očekivanja i kontekste u svojim aktima (Merleau-Ponty 2002, xx). Moris Merleau-Ponti ukazuje kako je pretpredikativno iskustvo tela u odnosu na svet vremenski konstruisano, sa prošlim iskustvima sedimentiranim u navikama i budućim mogućnostima predviđenim u „intencionalnom luku tela” (Merleau-Ponty 1945, 157), koji obuhvata sve naše perceptivne, motoričke i afektivne sposobnosti, koje zajedno omogućavaju razumevanje sveta. Na primer, dok hodamo, naše telo neprestano prilagođava svoje pokrete terenu, dok istovremeno anticipira buduće prepreke na osnovu trenutnih perceptivnih informacija. Stoga, fenomenologija shvata prostor kao fenomen koji se doživljava kroz iskustvo tela, odnosno, način na koji telo pro-

življava svoje mogućnosti (Merleau-Ponty 1945, 173) Percepcija uvek nosi sa sobom latentni sloj prošlih iskustava, čineći telo arhivom smisla.

Ovaj rad, dakle, fenomenološki poduhvat sagledava kao filozofiju bez pretpostavki koja drži svest kao matricu svih pojava, smatra fenomene objektima intencionalnih radnji, zahteva sopstveni metod, bavi se pretpredikativnim iskustvom⁵, i, na kraju, nudi sebe kao kritiku filozofije (Natanson 1973, 19). Fenomenološku metodu predstavimo kao niz koraka koji započinje lociranjem i odstranjivanjem neposrednosti intuicije zarad zagrađivanja i raslojavanja percipiranog na različite isprepletane kvalitete, čime stvaramo uslove pri kojima možemo odstraniti karakteristike pojedinačnih instanci fenomena i doći do univerzalnih neophodnosti njegovog koncipiranja.

3. STRUKTURE FENOMENOLOŠKE METODE

Fenomenologiju, pre svega, moramo vezati za konkretno iskustvo. Zbog ovoga ćemo ukazati na pojam „perceptive intuicije” koju Husserl opisuje kao neposrednu „samodatost” fenomena (Husserl 2012, 131). Ovo nije puka čulna percepcija, već obuhvata isprepletanost prisutnosti i odsutnosti, odnosno, formiranje predstave o celini objekta percepcije kroz anticipiranje onoga što u prvom prijemu čulnih informacije ostaje nepoznato. Primera radi, prilikom opažanja kocke, čovek ne samo da percipira strane kocke koje su mu u neposrednom vidokrugu, već i implicitno shvata njene skrivene strane, njihov odnos sa vidljivim, kao i strukturnu koherentnost kocke u celini. Ova međuigra viđenog i neviđenog otkriva transcendentnu prirodu opaženog objekta, koji se „prikazuje u skladu sa sistemom perspektiva” (Mooij 2010, 25). Deo ukupne materije našeg perceptivnog iskustva je ispunjena intencija usmerena na okrenutu stranu kocke, a ostalo je skup neispunjenih intencija usmerenih na nasuprot okrenute strane, unutrašnjost objekta i njegov odnos prostorom u odnosu na koji ga konstituišemo u svesti. Ove neostvarene intencije ostvaruju se daljim perceptivnim istraživanjem objekta, zadržavanjem trenutno ispunjenih intencija u sećanju i praćenjem puta koji je utaban određenim neostvarenim anticipacijama. Merleau-Ponty proširuje navedeno naglašavajući otelotvorenu i perspektivnu prirodu percepcije. On tvrdi da percepcija nije odvojen naučni čin, već „pozadina na kojoj se svi akti ističu” (Merleau-Ponty 2002, xi). Na primer, sagledavanje prirode uključuje ne samo njena fizička svojstva već i način na koji se ista pojavljuje u horizontu našeg proživ-

5 Pretpredikativno iskustvo se odnosi na fundamentalno, neposredno iskustvo sveta pre nego što se kategoriše, analizira ili konceptualizuje; u ovom stanju, pojedinci se susreću sa stvarima i događajima ne kao različitim, jasno definisanim entitetima, već u „klasifikovanom obliku” (Natanson 1973, 15). Na primer, opažamo opšte kategorije kao što su životinje, ptice ili ribe pre nego što identifikujemo određene vrste ili pojedinačne primere.

ljenog iskustva, i upravo ovaj iskustveni angažman, smatra Merlo-Ponti, predstavlja oblik intencionalnosti gde je percepcija uvek opažanje nečega, isprepletana telesnim „bićem-u-svetu“⁶ posmatrača (Merleau-Ponty 2002, 500).

Ono što nam je pruženo intuicijom ne ostaje netaknuto svesnijim aktima razuma, već se višestrukost koncipiranog fenomena mora aktivno raščlaniti na isprepletane pojedinosti koje čine njegovu celinu, ali s različitim stepenima doprinosa definisanosti fenomena. Ovaj poduhvat ne zahteva mehaničko rasparčavanje aduta fenomena, već praćenje njegovih konstitutivnih elemenata već utvrđenih intuicijom, i analiziranje odnosa istih (Spiegelberg 1971, 669–670). Nadograđujući do sada ukazano, fenomenologija nastoji da eksplicitno prikaže proživljeno iskustvo fenomena bez svođenja na uzročna objašnjenja ili apstraktne generalizacije. Kako Merlo-Ponti ukazuje, fenomenologija ima za cilj da „pruži direktan opis našeg iskustva onakvog kakvo jeste“ (Merleau-Ponty 2002, xii). Ovaj opisni napor uključuje pažljivu i nijansiranu artikulaciju slojeva značenja unutar fenomena, uz održavanje vernosti njihovom načinu datosti. Opisivanje doživljaja slušanja muzike uključuje više od uočavanja njenih slušnih kvaliteta. Fenomenološki opis bi istražio kako se melodija razvija vremenski, kako izaziva emocionalne i odgovore i integriše u životni svet slušaoca. Huserlovim rečima (Husserl 1970, 144), ovo uključuje poimanje „horizonta“ iskustva i značenja. Horizont može biti i unutrašnji i spoljašnji: unutrašnji horizonti se odnose na potencijalne perspektive ili aspekte objekta koji trenutno nisu percipirani, ali se očekuju, dok se spoljašnji horizonti odnose na šire polje ili kontekst u kojem je objekat smešten, poput njegovog odnosa prema drugim objektima i opštoj celini (Husserl 1970, 162).

Fenomenološki opis, dakle, naglašava relacione i kontekstualne dimenzije pojava, ukazujući da svaki opis pojava eksplicitno zahteva direktnu povezanost ili mogućnost izvođenja opaženog iz korišćenih opisnih sredstava koja moraju biti izvedena iz već postojećih opažanja (Ricoeur 2016, 132; Funke 1973, 92). Glavna funkcija fenomenološkog opisa je da služi kao pouzdan vodič za posmatračevo sopstveno stvarno ili potencijalno iskustvo fenomena, odnosno da obezbedi smernice za same fenomene. Zato opis iziskuje podvrgavanje fenomena klasifikacijama – etiketiranjem pojava postojećim „klasnim imenima“ – a u slučaju manjka korelata nam negacija u odnosu na ustanovljen sistem klasa pruža osnovnu premisu za pozicioniranje pojma na mapi značenja (Spiegelberg 1971, 672–673).

Do sada smo utvrdili 3 sloja temeljnog koraka fenomenološkog istraživanja: perceptivnu intuiciju, koja obuhvata neposrednu konceptualizaciju celine objekta

6 „Biti-u-svetu” odnosi se na fundamentalni način na koji je ljudsko postojanje inherentno isprepletano sa svetom, naglašavajući da pojedinci ne postoje kao odvojeni, izolovani entiteti, već su uvek smešteni unutar i angažovani u specifičnom kontekstu. Merlo-Ponti ističe da naše telo služi kao medij kroz koji smo „usidreni” u svetu, omogućavajući nam da percipiramo i delujemo u njemu kao kohezivni sistem značenja i interakcije (Merleau-Ponty 2002, 500).

kroz iskustvo pojedinosti, raslojavanje konstitutivnih delova fenomena, kroz koje možemo shvatiti isprepletanost partikularnih elemenata, i fenomenološki opis, koji nam pruža mogućnost odvajanja i povezivanja fenomena na osnovu klasifikacija.

Kako bismo adekvatno utvrdili pojam suštine u fenomenološkom smislu, zarad ovog rada fokusiraćemo se na „opšte suštine” kao univerzalne suštine koje objedinjuju partikularne instance pojavljivanja jednog fenomena, i u tom kontekstu uvesti termin „suštinski odnosi” kao sredstvo utvrđivanja neophodnosti, mogućnosti i inkompatibiliteta komponenata fenomena u odnosu na njegovu suštinu i odnosa između suština više fenomena, čime utvrđujemo njihovu međuzavisnost. Dakle, istraživanje opštih suština, za koje ćemo koristiti termin „ideirajuća intuicija”, uključuje shvatanje suštinskih struktura u osnovi fenomena, odnosno prevazilaženje pukih empirijskih pojedinosti zarad dolaska do njihovih univerzalnih i nepromenljivih atributa. Ove suštine su dostupne kroz disciplinovan, reflektivni čin svesti koji omogućava fenomenologiji da funkcioniše kao „nauka o suštinama” (Husserl 2012, 33). Ove suštine su „idealna jedinstva” koja predstavljaju invarijante fenomena, dostupne kroz proces koji Husserl naziva „ideacijom” (Husserl 2012, 40), koji se ne zaustavlja na nivou pojedinih slučajeva, već teži ka univerzalnim kvalitetima koji definišu fenomen u svim mogućim instancama.

Ideirajuća intuicija počinje odstranjivanjem takozvanog „prirodnog stava” (Natanson 1973, 80). Ova suspenzija omogućava svesti da se fokusira na čistu suštinu fenomena, oslobođenu pretpostavki o njihovom empirijskom postojanju.⁷ Kao što Husserl elaborira u Kartezijanskim Meditacijama, ideirajuća fenomenologija istražuje „univerzalni Apriori” (Husserl 1960, 72), otkrivajući „suštinske univerzalnosti i neophodnosti” (Husserl 1960, 71) koje oblikuju iskustvo. Da bismo ideirajuću intuiciju učinili konkretnom, možemo razmotriti Husserlov primer percepcije. Fokusirajući se na suštinu percepcije, fenomenologija otkriva njenu univerzalnu strukturu: intencionalnost svesti, gde je svaki čin opažanja usmeren ka objektu. Ova suština nije isključivo vezana ni za jedan specifičan čin opažanja, već se univerzalno primenjuje na sve instance (Schutz 1970a, 44). Slično, Šuc primenjuje ideirajuću intuiciju pri analiziranju društvenih pojava, fokusirajući se na „nepromenljivu, jedinstvenu, apriornu strukturu uma, posebno društva sastavljenog od živih umova” (Schutz 1967, 44). Šuc napominje da se „različita određenja sociologa, kao što su sistem, uloga ili institucija, odnose na klasifikacije koje prave i koriste pojedinci. Ipak, obrnuto, većina ovih klasifikacija je društveno unapred uspostavljena.” (Schutz 1970b, 25) Kroz ideirajuću intuiciju, Šuc apstrahuje od pojedinosti individualnih iskustava kako bi otkrio nepromenljivu suštinu klasifikacija. On pokazuje da one omogućavaju pojedincima da se kreću kroz složene društvene realnosti obezbeđujući „društveno odobren sistem [...] relevantnosti” (Schutz 1970b, 25).

7 „U prirodnom stavu, pojedinac živi spontano u svojoj percepciji onoga što postoji; u fenomenološkom stavu, on svoj perceptivni život čini predmetom istraživanja.” (Natanson 1973, 80)

Proces shvatanja suštinskih odnosa u velikoj meri se oslanja na proces „slobodne imaginacije” koji, kako Huserl ukazuje, uključuje promenu kontingentnih karakteristika fenomena uz zadržavanje fokusa na njegovoj nepromenljivoj suštini (Husserl 2012, 134). U ovom procesu, objekat je podvrgnut „arbitrarnim varijacijama” u okvirima mašte kako bi se identifikovala struktura koja ostaje nepromenljiva u svim varijacijama (Schutz 1970a, 107). Na primer, kako bismo razumeli suštinu trougla, zamišljamo različite veličine, boje i raspodele uglova, odbacujući sve kontingentne osobine bez kojih ostajemo svesni istog fenomena „trougao”. Kako Šuc objašnjava, ovaj metod otkriva „apodiktički postavljen okvir mogućnosti unutar kojeg se empirijske stvarnosti javljaju” (Schutz 1970, 45). Učestvujući u ovakvoj idejnoj praksi otkrivamo strukturalne odnose koji definišu identitet fenomena, transformišući fenomen u njegove različite moguće konfiguracije uz ispitivanje onih osobina koje ostaju konstantne (Husserl 2012, 134). Ovaj metod obuhvata stvaranje konceptualnog prostora gde se metodički testiraju sve moguće varijacije neke pojave; kako Pol Amselek ukazuje, suštinu fenomena čine „elementi koji ostaju nepromenljivi tokom svih varijacija kojima se predmet doživljava u nečijoj mašti, to jest, elementi bez čijeg prisustva čovek više nije svestan istog tipa objekta.” (Amselek 1973, 373). Slobodna imaginacija, dakle, omogućava fenomenolozima da razlikuju suštinska i slučajna svojstva, fokusirajući se na ono što je neophodno da bi fenomen ostao ono što jeste. Fenomenološku slobodnu imaginaciju možemo uporediti sa isprobavanjem različitih kostima zarad predstavljanja istog lika u pozorišnom komadu: menjamo jednu po jednu karakteristiku, dodajemo nove detalje i gledamo kako nam se suština lika prikazuje, menja ili nestaje. Ova disciplinovana mentalna vežba nam se takođe prikazuje kao kreativni akt, jedan u službi jasnoće, i otkriva nam šta je suštinsko, a šta dekorativno, ukazujući na celokupnost usred vrtloga mogućnosti.

Iako ova metoda omogućava široko polje slobode, ona ne može niti bez granica. Huserl priznaje da „arbitrarnost pretvaranja empirijski datog u poseban slučaj opštih mogućnosti nema dobro definisane granice” (Schutz 1970a, 114). Međutim, ove varijacije su vođene „regionalnim ontologijama”, koje postavljaju granice unutar kojih suština ostaje prepoznatljiva. Natanson, tumačeći Huserla, opisuje metod kao jedan u kojem „pitamo šta je nepromenljivo u objektu ili događaju (kako je zamišljen), koji su minimalni uslovi da bi nešto bilo predstavljeno ... i koje promene u nekom aspektu onoga o čemu se razmišlja može napraviti promenu u zamišljenoj stvari” (Natanson 1973, 67).

Postavlja se pitanje da li nam „fenomenologija može staviti na raspolaganje novo oruđe za proširenje našeg pristupa pojavama koje su obično izvan našeg neposrednog dometa, bez napuštanja svih standarda fenomenološke discipline i rigoroznosti.” (Spiegelberg 1971, 697) Da bi se pozabavila pitanjem pristupa takozvanim skrivenim značenjima, fenomenologija mora da se kreće između dva pola:

deskriptivne čistoće neposrednog iskustva i kritičke dubine interpretacije. Efektivnost fenomenologije pri otkrivanju ovakvih značenja zasnovana je na njenoj sposobnosti da suspenduje prirodni stav kroz fenomenološku redukciju, istovremeno koristeći interpretativne metode za istraživanje „rezervoara značenja“⁸ ugrađenog u „životni svet“⁹ (*Lebenswelt*) (Ricoeur 2016, 76–77). Ovaj dvostruki pristup osigurava da fenomenologija ne napusti svoju metodološku privrženost, niti da svede svoj obim na puke statične opise. Umesto toga, fenomenologija otvara „dubinsku semantiku“ koja nam pruža istraživanje inače nedostupnih fenomena (Ricoeur 2016, 180).

4. FENOMENOLOGIJA PRAVA

U svakodnevnom životu, pravo se često percipira kroz njegove najneposrednije manifestacije—sudske presude, pravne sankcije i birokratske procedure. Ove površinske interakcije stvaraju utisak da je pravo rigidno, objektivno i samodovoljno. Takav naglasak na pukim pravnim tehnikalijama zamagljuje dublje osnove koje podupiru pravne principe, što doprinosi mistifikaciji prava kao apolitičkog mehanizma društvenog poretka. Pravo postaje reifikovano¹⁰, tretirano kao autonomna entitetska struktura odvojena od društvenih odnosa koje posreduje (Hedrick 2014, 185). Ova objektivizacija prava svodi pojedince na puke nosioce prava, prikrivajući etičke i društvene dimenzije pravnog života (Hedrick 2014, 185). Ograničenja ovog svakodnevnog pristupa dodatno su pogoršana inherentnim teskobama u definisanju prava. Pitanje sadržine prava neodvojivo je od širih filozofskih problema njegovih osnova i valjanosti, jer pravo nije samo nauka o tekstovima, već i nauka o životu (Brimo 1968, 262), i kao takvo nasleđuje sve filozofske polaritete.¹¹

8 Kako Pol Riker primećuje, svet se ne treba mešati sa „nekom vrstom neizrecive neposrednosti“, već kao „rezervoar značenja, višak smisla u živom iskustvu“ (Ricoeur 2016, 79).

9 U kontekstu Huserlove filozofije, „životni svet“ obuhvata pozadinu zajedničkih značenja i praksi koje oblikuju našu percepciju i interakciju sa svetom – temelj svakog znanja i iskustva koji se uzima zdravo za gotovo i predstavlja osnovu iz koje nastaju naučna i filozofska saznanja (Gander 2017, 275). Životni svet nije samo zbirka objekata, već dinamično, proživljeno iskustvo ispunjeno društvenim i kulturološkim značajem (Gander 2017, 111).

10 Reifikacija je koncept ukorenjen u marksističkoj teoriji, posebno istražen od strane mislilaca poput Đerđa Lukača (Georg Lukács) i samog Karla Marksa (Karl Marx). Odnosi se na proces kroz koji se društveni odnosi, ljudske interakcije ili apstraktni pojmovi tretiraju kao stvari, objekti ili fiksni entiteti, često poprimajući nezavisno i „naturalizovano“ postojanje. Ovo dovodi do iskrivljenja razumevanja, gde se odnosi koji su suštinski dinamični, istorijski i ekonomski percipiraju kao statične i neizbežne strukture. Reifikacija se takođe razume kao poseban slučaj otuđenja u savremenim pravnim i sociološkim raspravama, opisujući kako se ljudski odnosi objektivizuju i pretvaraju u autonomne, bezlične entitete. (videti Hedrick 2014; Lukács 1968)

11 „Gotovo je onoliko definicija prava koliko je i filozofa prava“ (Brimo 1968, 10).

Svaka filozofija prava, u potrazi za osnovnom jasnoćom, mora težiti demistifikaciji ovog svakodnevnog iskustva razotkrivanjem njegovih filozofskih osnova i uslova važenja. To podrazumeva povratak osnovama, metodološki napor da se otkriju skrivene strukture koje podupiru naša proživljena iskustva i razdvajanje normativnih tvrdnji pravnih sistema od zamagljenja koje proizvode njihovi birokratski i institucionalni aparati. U ovom delu rada, istražićemo kako putem postavljanja fenomena „pravo” pod lupu fenomenološke metode možemo utvrditi njegove univerzalne osnove koje se prožimaju kroz svaku pojedinu pravnu ekspresiju fokusirajući se na osnovne uslove njegove normativne moći, a istovremeno definišući pojedinačne elemente iskustva pravne norme i način na koji formiraju normativnu celinu. Ovaj poduhvat započecemo isticanjem fenomenoloških dimenzija Hans Kelzenovog koncepta „osnovne norme” (*Grundnorm*) koje ćemo prikazati kao podlogu za dalje fenomenološko produbljenje kroz koje ćemo obuhvatiti fenomenološki opis pravnog uputa, usmeravajuće uloge pravne norme, i uticaja pravne norme na unutrašnju i spoljašnju evaluaciju formiranjem događajnih obrazaca.

Razmotrićemo, pre svega, Kelzenovu razliku između „biti” (*Sein*) i „trebati” (*Sollen*), usklađenost njegovog pristupa sa fenomenološkom metodom, osnovnu normu kao transcendentalno-logički uslov koji omogućava važenje pravnih normi i sistematsko razumevanje prava, i tumačenjem osnovne norme kao ideirajuće strukture u fenomenološkom smislu istaći ćemo njenu ulogu u iskustvu prava. Kelzen eksplicitno navodi: „Čista teorija prava [...] samo osvešćuje ono što većina pravnih naučnika čini, makar nesvesno, kada pomenute činjenice ne shvataju kao kauzalno determinisane, već njihovo subjektivno značenje tumače kao objektivno važeće norme, odnosno kao normativni pravni poredak, bez zasnivanja važenja tog poretka [...] na normi koju je donela neka autoritetom viša instanca od pravnog autoriteta.” (Kelsen 1987, 204). Ovaj rad konstatuje da je Kelzenov primarni cilj, razrada Čiste teorije prava, poduhvat koji je usaglašen sa fenomenološkim pristupom pravu, ili makar njegovim ideirajućim slojem koji rekonstruiše suštinsku strukturu prava van činjeničnih manifestacija kroz koje se percipira u svakodnevnom iskustvu.

Kelzenova teorija nastoji da izoluje pravno „treba” od socioloških, psiholoških i moralnih razmatranja, čime se čuva čistoća pravnog saznanja (Kelsen 1967, 1). Ovaj pristup je duboko ukorenjen u kantovskoj i neokantovskoj tradiciji, koja pravi razliku između empirijskog sveta uzročnosti i normativnog sveta imperativa (Bjarrup 2013, 165). Kelzen opisuje pravno „treba” kao „normativno značenje namernog akta usmerenog na ponašanje drugih” (Brimo 1968, 296), a to je distinkcija koja se poklapa s fenomenološkim naporom razdvajanja faktičke strukture i strukture konstituisanja značenja društvene stvarnosti. Kao i fenomenologija, Čista teorija prava naglašava čin interpretacije kao ključan za konstituisanje pravnog značenja: „Specifično normativno značenje određenih materijalnih činjenica, značenje koje se

karakteriše kao ‘pravo’, nije rezultat nužne interpretacije, već moguće interpretacije” (Kelsen 1967, 34). Ovo možemo uvideti kroz primer izricanja novčane kazne koja će se smatrati pravnom sankcijom samo kroz uokvirenje pravne norme, dok bi se bez ovog okvira isti čin mogao posmatrati kao proizvoljno činjenje štete ili puki društveni običaj. Proces pripisivanja pravnog značenja nije „nužan”, odnosno nije diktiran samim činjenicama, već je „moguć” jer proizlazi iz odluke da se faktično interpretira unutar logike pravnog poretka.

Kelzen karakteriše osnovnu normu kao „transcendentalno-logički uslov interpretacije” pravnog važenja¹² (Kelsen 1967, 202), čime striktno pozicionira nje-no proučavanje u domen svesti. Njegova osnovna norma funkcioniše kao pretpostavka koja omogućava da se pravni sistem razume kao koherentan normativni poredak: „Pretpostavka osnovne norme ... ne obavlja etičko-političku, već isključivo epistemološku funkciju.” (Kelsen 1967, 208). Ova pretpostavka, dakle, nije empirijska činjenica, već nužan logički uslov za sistematizaciju prava, nalik na fenomenološki izdvajajući postupak dolaska do ideirajuće suštine fenomena¹³. U fenomenološkom smislu, osnovnu normu smatramo ideirajućom opštom suštinom koja pruža okvir u kojem se odvija pravno saznanje, konstituišući „modele ponašanja koji moraju biti obavezno ostvareni” (Amselek 1973, 449). Značaj osnovne norme kao transcendentalnog uslova proteže se i na njenu ulogu u objedinjavanju pravnog poretka. Kelzen sam pravi analogiju s Kantovim transcendentalnim metodom, pišući: „Kant se pita: ‘Kako je moguće interpretirati, bez metafizičke hipoteze, činjenice opažene našim čulima, u zakonima prirode koje formuliše prirodna nauka?’ Na isti način, Čista teorija prava se pita: ‘Kako je moguće interpretirati, bez pozivanja na metappravne autoritete poput Boga ili prirode, subjektivno značenje određenih činjenica kao sistem objektivno validnih pravnih normi?’” (Kelsen 1967, 202).

Uviđamo da Kelzenova osnovna norma funkcioniše upravo kao invarijantni uslov koji omogućava da se pravni sistem shvati kao jedinstvena celina, odnosno, kao opšta suština prava. Citirajući Kelzena: „Funkcija osnovne norme jeste da osnuje objektivnu validnost pozitivnog pravnog poretka, tj. da interpretira subjektivno značenje akata ljudskih bića, kojima se stvaraju norme efektivnog prisilnog poretka, kao njihovo objektivno značenje” (Kelsen 1967, 202). Štaviše, Kelzenovo insistiranje na pretpostavljenoj prirodi osnovne norme korespondira s fenomenološkim uvi-

12 Osnovna norma služi kao osnova za validnost svih drugih normi unutar pravnog sistema, ali ona sama po sebi nije „pozitivna” norma stvorena od strane pravnog autoriteta. Korišćenjem termina „transcendentalno-logička pretpostavka”, Kelzen pravi analogiju sa Kantovom epistemologijom, gde Kant postavlja pitanje kako je moguće interpretirati čulne podatke kao jedinstven sistem prirode. (Kelsen 1967, 202)

13 Ova ideja je u saglasnosti s Kelzenovim stavom da osnovna norma „nije pozitivna već pretpostavljena norma” (Kelsen 1967, 199), čime se ponovo naglašava njena neempirijska priroda.

dom da osnovne strukture značenja nisu same po sebi objekti empirijskog opažanja, već uslovi za mogućnost takvog opažanja, čime se dodatno naglašava uloga osnovne norme kao uslova razumljivosti. U tom kontekstu, pravne norme mogu se posmatrati kao idealno-tipski okviri interpretacije koji omogućavaju shvatanje pravne stvarnosti. „Treba” pravne norme postaje njena centralna fenomenološka struktura, koja proizilazi iz akata „pozicioniranja” a ne puke spoznaje (Baka 2024, 234). Tako osnovna norma izranja kao transcendentalni uslov koji temelji validnost pravnih normi i omogućava sistematizaciju prava. Tumačena kao ideirajuća struktura, ona pruža temelj pravnoj spoznaji, funkcionišući kao invarijantni okvir unutar kojeg se pravni sistem konstituiše i konceptualizuje.

Svakako, verujemo da je Kelzenovo oslanjanje na neokantovsku tradiciju dovelo do zanemarivanja fundamentalnijih analiza intencionalnosti i značenja prisutnih u Huserlovoj metodi (Paulson 2013, 45–55). Da bismo proširili Kelzenovu pristup u fenomenološkom smislu, morali bismo uključiti Huserlov koncept noetičko-nomematske strukture, pri čemu bi pravne norme bile analizirane ne samo kao formalni konstrukti već i kao intencionalni objekti konstituisani kroz akte svesti (Husserl 1960, 41). Ovo podrazumeva istraživanje toga kako se pravno značenje iskustveno doživljava i intersubjektivno validira, pomerajući se dalje od statičnosti osnovne norme. Ovde bismo ukazali na ono što Dejvid Kar naziva „genetičkom fenomenologijom” (Carr 1974, 72), koja prati temporalnu i istorijsku genezu značenja, ukazujući na Huserlov argument da „ego samog sebe konstituiše za sebe u, takoreći, jedinstvu ‘istorije’” (Carr 1974, 110). Tvrdimo da Kelzen, međutim, usvaja uglavnom formalistički stav, odnosno da bi primena navedene genetičke analize na fenomen prava pružila širi fenomenološki okvir ispitivanjem procesa normativne konstitucije kroz kolektivnu intencionalnost i zajednička značenja.

Kako Huserl objašnjava (Huserl 2002, 90), fenomenologija nam omogućava da „vežbamo ‘refleksiju’, tj. učinimo da [naši] akti sami i njihov imanentni sadržaj značenja postanu naši objekti”. Fokusrajući se na intencionalne strukture pravne svesti, fenomenologija pruža sredstvo za pojašnjenje prirode pravnih normi kao svesnih akata ljudske svesti. Ova metodološka usmerenost omogućava nam da prevaziđemo „zbrkane ili zamršene intuicije” svakodnevnog pravnog iskustva, omogućavajući autentičniji pristup suštini prava. (Amsalek 1973, 378). Ovaj pristup teži ne samo da demistifikuje normativne tvrdnje pravnih sistema već i da osvetli vrednosne i egzistencijalne dimenzije pravnog života.

Ipak, uprkos svom potencijalu, fenomenološki pristup pravu suošava se sa značajnim izazovima, naročito u pogledu svoje praktične primene. Amsalek nudi kritičku procenu ovih izazova, primećujući da fenomenološke pravne studije često upadaju u zamku reifikacije pravnih normi kao apstraktnih entiteta odvojenih od

njihovih društvenih i istorijskih konteksta¹⁴ (Amsalek 1973, 370–372). Ova tendencija podriva samu svrhu fenomenologije u jurisprudenciji – da pravne koncepte ukoreni u živa iskustva pojedinaca i zajednica (Amsalek 1973, 378). Uzaludna igru mašte koja se javlja kada se fenomenologija koristi za konstruisanje idealizovanih modela prava ima malo veze sa njegovom proživljenom stvarnošću (Amsalek 1973, 379). Kako bi se ovi problemi rešili, Amsalek poziva na rigorozniju i kontekstualno osetljivu primenu fenomenologije, koja ostaje verna njenom izvornom cilju – otkrivanju neposredno datog u pravnoj svesti (Amsalek 1973, 371). Iz već rečenog, ukazujemo da fenomenološko proučavanje prava treba za svoj cilj imati identifikaciju onoga što razlikuje njegovu konstituciju unutar svesti od drugih društvenih modusa postojanja. Primenom fenomenološke metode, pokušaćemo da krenemo od najopštije klasifikacije prava i usmerimo se ka jasnijoj slici oslikanoj specifično pravnim partikularnostima koje ocrtavaju koncept „pravo” unutar isprepletane mreže društvenog tkiva.

Počecemo od argumenta da se pravo prvenstveno predstavlja svesti kao sistem pravila ili normi; to je „najsuštinskiji, najnereduktivniji i najjasniji profil njegove strukture” (Amsalek 1973, 384). Da bismo podržali ovu tvrdnju skrenućemo pažnju na lingvističke i etimološke elemente, primećujući da termin „pravo” (*droit* na francuskom, *Recht* na nemačkom) univerzalno prenosi osećaj ispravnosti, pravca i usklađenosti sa pravilom. On primećuje: „Reč izvedena iz niskog latinskog *directum* [...] sugerše ideju ispravnosti. Zakonito, ili pravo, je ono što je ispravno, ili prikladno, prilagođeno ili usklađeno s pravilom” (Amsalek 1973, 385). Ovaj etimološki uvid naglašava da je koncept prava istorijski povezan s pojmom normativnosti, kako je norma „mentalni prikaz određenog toka događaja, koja se zatim koristi kao standard ili kao instrument za merenje” (Amsalek 1973, 376). Dakle, norme nisu samo pasivne odredbe; one aktivno usmeravaju ponašanje pružajući evaluativne reperne tačke.¹⁵ Ova metaforička dimenzija obuhvata dvostruku funkciju normi: one su i konceptualni alati i praktični vodiči. Zamisliti normu znači zamisliti određeni

14 Ovde bismo posebno ukazali na „fenomenološku” teoriju prava Adolfa Rajnaha (*Adolf Reinach*) koja tvrdi da „pozitivno pravo nalazi pravne pojmove koji ulaze u njega”, odnosno, da ih „apsolutno nijednim načinom ne stvara” (Reinach 2012, 4). Rajnahova teorija počinje hrabrom tvrdnjom: da pravne strukture poseduju ontološki status nezavisan od pozitivnog prava i ljudske svesti, sličan onom koji poseduju zakoni matematike. (Reinach 2012, 4, 6). Ova tvrdnja, međutim, otkriva značajno odstupanje od fenomenološke metode. Činjenica da je pozitivno pravo koje su formulisale javne vlasti nesavršeno i da se pored istog može otkriti autentični zakon koji je nezavisan od volje ljudi su stari i dobro poznati refreni jusnaturalizma. Može se uočiti da je, jednim delom, u okviru predstavljenog i njemu sličnim shvatanjima prava, fenomenologija jednostavno pružila priliku pronalaženja „svežije fasade” starijim metapравnim sistemima, time im zakupljujući novi životni vek (Amsalek 1973, 380).

15 U ovom kontekstu, Amsalek dodatno naglašava značaj etimologije termina norma, koji se prvobitno odnosio na tesarski ugaonik korišćen za merenje pravih uglova (Amsalek 1973, 388).

instrument dostupan čoveku, stoga se norme doživljavaju i predstavljaju kao alati za oblikovanje ljudskog ponašanja (Amselek 1973, 388).

Krećući se dalje od puke etimološke analize, fokusiraćemo se na pravno „treba”. Kako Carlos Cossio naglašava, „treba” nije samo gramatička konvencija već ontološki marker normativne intencionalnosti; ono izražava preskriptivnu dimenziju inherentnu normativnim aktima, razlikujući ih od deskriptivnih propozicija koje samo navode šta jeste (Brimo 1968, 382–385). Ova razlika naglašava inherentno direktivni kvalitet normi, koje ne samo da reflektuju stvarnost već imaju za cilj i da je oblikuju. Možemo proširiti ovu tačku uokvirivanjem „treba” kao centralne ose pravne normativnosti – validnost norme zasniva se na njenoj sposobnosti da izazove obavezujući osećaj dužnosti, koji se fenomenološki doživljava kao imperativ usmeren na volju. Ovaj imperativ, međutim, nije sveden na puku prinudu; on je povezan s vrednostima koje podržavaju normativni sistem. Važenje prava tada nije proizvoljna nametnutost već izraz suštinskog usklađenja između norme i vrednosti koje ona nastoji da realizuje (Kelsen 1967, 4–5).

Dodatno možemo obogatiti navedeno kroz koncept Pedra Alvesa „*ductive force*”¹⁶, koji ćemo zarad ovog rada prevesti kao „usmeravajuća snaga”. U svojoj suštini, usmeravajuća snaga se odnosi na „vrstu vrednosti koja je povezana s normativnim rečenicama”, razlikujući takve rečenice od deklarativnih njihovom unutrašnjom usmerenošću ka delovanju ili vođenju (Alves 2024, 28). Centralno njegovoj analizi je upravo razlika između deklarativnih i usmeravajućih rečenica. Dok deklarativne rečenice imaju za cilj opisivanje činjenica i podložne su proverbi istinitosti, usmeravajuće rečenice se bave onim što „treba da bude slučaj” a ne onim što „jeste slučaj” (Alves 2024, 28, 29). Na primer, Alves primećuje da norma „automobili moraju voziti desnom stranom puta” istovremeno propisuje ponašanje i opisuje očekivanje za vozače. Ova dvostruka funkcija naglašava semantičku složenost usmeravajućih rečenica koje, kako Alves tvrdi, „nisu svedive na binarnu razliku između deskriptivnih i preskriptivnih rečenica” (Alves 2024, 30).

Alves definiše usmeravajuću snagu kao kvalitet norme koji podstiče pridržavanje kroz njenu inherentnu razumljivost i relacijski kontekst, a ne kroz spoljašnju prinudu (Alves 2024, 30). On kritikuje redukciju normativnosti na obične imperatiwe, zalažući se za shvatanje normi kao dinamičnih entiteta koji usmeravaju delovanje usklađivanjem individualne intencionalnosti s kolektivnim vrednostima (Alves 2024, 30). Alvesova teorija je duboko utemeljena u Husserlovoj fenomenologiji, posebno u analizi intencionalnih akata; on se obilato oslanja na Husserlovu diferencijaciju između „sadržaja” (*Inhalt*) i „kvaliteta” intencionalnih akata (Alves 2024, 32). Prema Alvesu, usmeravajući kvalitet normativnih rečenica analogan je „objektifi-

16 Alves započinje derivacijom termina „*ductive*” iz latinskog *ductio* ili *ducere*, što znači voditi ili usmeravati (Alves 2024, 28).

kacionom kvalitetu” tetičkih akata, ali deluje unutar domena normativnosti, a ne deskriptivne spoznaje (Alves 2024, 32). U tom pogledu, usmeravajuće rečenice poseduju još jednu dualnu karakteristiku: semantički sadržaj koji prenosi normativni smisao (npr. obaveza, zabrana ili dozvola) i usmeravajuću snagu koja određuje način njihovog nametanja (Alves 2024, 32). Jedan od ključnih uvida Alvesa je njegova tvrdnja da usmeravajuća snaga nije monolitna već raznovrsna, obuhvatajući spektar modaliteta koji prevazilaze kategoričku snagu naredbi (Alves 2024, 32). Normativna rečenica može funkcionisati kao preporuka, savet ili podsticaj, u zavisnosti od njenog situacionog konteksta i pragmatičke orijentacije.

Alves kritikuje tendenciju pravnih filozofa da sve norme izjednačavaju s naredbama, tvrdeći da ova „pristrasnost prema tvrdim, državnim zakonima” zamagljuje širu fenomenološku realnost normativnosti (Alves 2024, 33). On proširuje svoju analizu time što postavlja usmeravajuću snagu u širi kontekst društvenog sveta, osvetljavajući njene raznolike izvore i modalitete, „društvene moći za uspostavljanje veze između pojedinaca ili grupa” (Alves 2024, 33). Ovakav pristup naglašava značaj utemeljenja normativnosti u proživljenim iskustvima i intersubjektivnim praksama društvenih aktera. Traganjem za poreklima usmeravajuće snage na osovinaama društvenosti, hijerarhije i zajedničke pripadnosti, norme možemo smestiti unutar konkretne stvarnosti društvenog sveta, i time obogatiti naše razumevanje istih otkrivanjem novih puteva proučavanja njihovih intersekcionalnih dimenzija.

Dakle, norme, kao konceptualni alati i konstrukti, služe dvostrukoj svrsi: one su istovremeno preskriptivne i evaluativne, pružajući okvir unutar kojeg se ljudske delatnosti mogu meriti, procenjivati i usmeravati. Preskriptivna priroda normi pre svega je ukorenjena u njihovoj funkciji kao standarda ili mera ljudskog ponašanja; one artikulišu kakvo ponašanje treba da se dogodi pod određenim uslovima, čineći „modele ponašanja” koji regulišu ljudsko delovanje postavljanjem granica između onoga što je dopušteno i nedopušteno (Kelsen 1967, 36). Norme deluju kao „mentalni prikazi toka stvari u razvoju”, funkcionišući kao „standardi mernog instrumenta” (Amselek 1973, 390–391), omogućavajući pojedincima i zajednicama snalaženje u složenostima društvenog života. Štaviše, norme su inherentno relacione; njihova validnost i korisnost zavise od njihove sposobnosti da usmeravaju ponašanje unutar specifičnog konteksta, otkrivajući svet kroz pružanje okvira smislenosti koji orijentiše ljudsko delanje. Riker dodatno osnažuje ovu perspektivu uvodeći koncept „prisvajanja”, koji definiše kao proces kroz koji pravni subjekti internalizuju i aktualizuju pravne norme (Ricoeur 2016, 73). Ovaj proces naglašava dinamičnu i participativnu prirodu pravne normativnosti, jer norme nisu samo nametnute već se aktivno konstituišu i rekonstituišu kroz društvene prakse.

Evaluativna dimenzija normi, s druge strane, je neraskidivo povezana sa njihovom preskriptivnom funkcijom – norme ne samo da usmeravaju ponašanje već

služe i kao reperi za procenu usklađenosti. Husserl elaborira ovu dvostruku ulogu razlikovanjem između „osnovne norme” kao standarda vrednosti i standarda specifičnih normativnih propozicija izvedenih iz nje (Husserl 2001, 38). Norme postaju smislene samo kada uspostave merni odnos između sebe i ponašanja koje nastoje da regulišu. Ovaj evaluativni aspekt je premisa funkcionisanja svakog normativnog sistema, jer omogućava razlikovanje između „dobrih” i „loših” dela na osnovu njihove usklađenosti sa propisanim standardom.

Amselek dodatno razrađuje ovu tačku naglašavajući dvostruku medijaciju inherentnu primeni normi; on tvrdi da norme deluju kao „referentni alati” koji pojedincima omogućavaju da svoje postupke procene kao „regularne” ili „neregularne” na osnovu usklađenosti sa propisanim standardom (Amselek 1973, 418). Ova evaluativna funkcija nije ograničena na spoljašnje procene; ona deluje i interno, jer pojedinci koriste norme kako bi vodili svoje procese donošenja odluka i uskladili svoje ponašanje sa društvenim očekivanjima. Norme, dakle, nisu slobodno plutajući entiteti, one su čvrsto situirane u sferi ljudske namere i delovanja, te njihova normativna snaga ne proizlazi iz bilo kakve metafizičke nužnosti, već iz namernoj intenciji svesti (Freitag 2023, 82). Utemeljujući norme u intencionalnim, usmerenim aktima, možemo osporiti ideju da norme poseduju apriorni ontološki status. Kako Freitag tvrdi, „Norme pripadaju subjektivnoj stvarnosti, poput činova volje, i njihova normativna snaga se pojavljuje i nestaje sa voljnim aktima koji ih održavaju” (Freitag 2023, 76). Normativna snaga inherentna normama konstituiše se isključivo i jedino kroz voljno delovanje normodavca, te se normativnost nalazi u domenu razuma, budući da razum mora da opravda svaku konkretnu akciju, stav ili verovanje.

Amselek proširuje ovaj argument ističući „semantičku autonomiju” pravnih tekstova, koji stiču sopstvena značenja nezavisno od svojih autora ili originalnih konteksta (Amselek 1973, 391). Ova autonomija zahteva hermeneutički angažman koji prevazilazi površno čitanje pravnih odredbi kako bi se otkrila njihova latentna značenja i implikacije. On primećuje da tumačenje pravnih normi često uključuje istraživanje njihovih „najdubljih slojeva”, nalik na „ronjenje na velikim dubinama”, kako bi se otkrila celokupnost spektra ideja koje one implicitno sadrže (Amselek 1991, 26). Nadalje, fenomenologija prepoznaje da pravni jezik nije samo alat za komunikaciju već konstitutivni element pravne stvarnosti. Rikorov uvid da „nativ povezuje znanje sa vremenskim postojanjem” naglašava ovu međuzavisnost, budući da narativi oblikuju i oblikovani su od strane proživljenog iskustva pravnih subjekata (Ricoeur 2016, 239). Pravni diskurs stoga nije statični entitet, već heuristička analiza koja otkriva strukturu i logiku pravnih normi.

Daleko od toga da budu apstraktno propisane odredbe, norme funkcionišu kao mentalne predstave specifičnih obrazaca događaja, ukorenjene u ljudskoj sposobnosti kreiranja scenarija i projektovanja potencijalnih dela i posledica, čime se kreira

„hipotetički sud” (Kelsen 1967, 89). Ovaj događajni sadržaj normi karakteriše njihova sposobnost da obuhvate tok akcija i ishoda. Kako Karlos Alhuron i Evgenio Buligin tvrde (Alchourron, Buligin 1998, 387), norme „ne mogu biti redukovane na deskriptivne propozicije; umesto toga, one su direktive koje kodifikuju određeni tok delanja”. Norme poput „ne ubij” ne samo da zabranjuju delo, one bude mentalnu sliku okolnosti u kojima bi ubistvo moglo da se dogodi i određuju očekivani tok događaja kada se takva norma poštuje ili krši. Norme su suštinski merodavni odnosi između idealnog standarda i dela koje regulišu, uspostavljajući opšte oznake koje definišu šta delo mora da poseduje kako bi bilo usklađeno sa normativnim idealom. Ovu evaluativnu funkciju Amselek naglašava tvrdeći da norme „služe kao tabela referenci na osnovu koje naša volja [...] uspostavlja crte ponašanja koje treba slediti” (Amselek 1991, 18). Norme su konstitutivne u tome što stvaraju same uslove za mogućnost društvene koegzistencije; kroz formiranje događajnih obrazaca čiju realizaciju očekuju, one ustanovljavaju kvalitete i odnose nezavisno od individualne volje i težnje, pružajući standarde kako za usmeravanje našeg ponašanja, tako i za prosuđivanje već sprovedenog, a posteriori.

5. ZAKLJUČAK

Specifičnost fenomenološkog poduhvata u odnosu na većinu filozofskih nastojanja leži u njegovoj uzdržanosti: on ne teži otkrivanju idejnog poretka izvan sveta u kojem postojimo, već samog tog sveta, oslobođenog naših uobičajenih zabluda i nejasnoća; fenomenologija, pre svega, nastoji da nas dovede do jasnijeg sagledavanja onoga što je već doživljeno (Amselek 1973, 448). Na početku, posvetili smo se razumevanju temelja fenomenološke metode oslanjanjem na Huserlov motiv „povratka samim stvarima” zarad izolovanja suštinskih struktura fenomena od njihovih kontingentnih aspekata. Ovom metodološkom suspenzijom prirodnog stava težili smo da analiziramo pravne norme ne kao puke društvene činjenice, već kao intencionalne objekte čiji se normativni sadržaj gradi kroz interagujuće akte svesti.

Po uzoru na Kelzenovu osnovnu normu, cilj naše potrage za opštom suštinom prava našli smo u definisanju univerzalne osnove važenja svih pojedinih pravnih ekspresija, odnosno, onih kvaliteta norme koji omogućavaju njenu ulogu usmeravanja i uokvirenja ljudskog ponašanja. Prividna smislenost pravnih sistema postaje primarna meta fenomenološke pravne analize – kritičkog preispitivanja pojmove normativnosti, prava i ustanovljenih opravdanja i legitimizacija naših pravnih institucija i struktura. Ovaj metodološki poduhvat ukazao je na značaj relacije i kontekstualne dimenzije prava, gde se norme ne posmatraju samo kao formalne strukture već kao dinamični entiteti koji oblikuju i bivaju oblikovani od strane

deljenih intencija pravnih subjekata koji kroz svoje svesne akte oblikuju sadržinu norme. Fenomenologija, kao metodološki okvir, omogućila nam je da sagledamo pravo u njegovoj suštinskoj složenosti, prepoznajući ga kao iskustvo utemeljeno u svesti, gde norme funkcionišu ne samo kao konceptualne odredbe već kao vodiči ljudskog ponašanja.

LITERATURA

1. Alchourron, Carlos, Eugenio Bulygin. 1998. The Expressive Conception of Norms. 383–410. *Normativity and Norms: Critical Perspectives on Kelsenian Themes*, ed. Stanley L. Paulson and Bonnie Litschewski Paulson. New York: Oxford University Press.
2. Alves, Pedro M. S. 2024. Ductive Force and Ductive Power: For a Phenomenological Theory of Norms. 27–47. *Phenomenology of Law and Normativity*, eds. Panos Theodorou, Pedro Manuel Santos Alves, Anna Irene Baka. Cham, Switzerland: Springer Nature Switzerland.
3. Amselek, Paul. 1973. The Phenomenological Description of Law. 367–449. *Phenomenology and the Social Sciences*, Vol. 2, ed. Maurice Natanson. Evanston: Northwestern University Press.
4. Amselek, Paul. 1991. Law in the Mind. 13–29. *Controversies about Law's Ontology*, ed. Paul Amselek and Neil MacCormick. Edinburgh: Edinburgh University Press.
5. Baka, Anna Irene. 2024. The Jurist as a Phenomenologist: Revisiting the Foundations of Law and Rights. 227–248. *Phenomenology of Law and Normativity*, eds. Panos Theodorou, Pedro Manuel Santos Alves, Anna Irene Baka. Cham, Switzerland: Springer Nature Switzerland.
6. Bassis, Barry. 1972. *Towards a Subjective Theory of Law: Some Legal Implications of Existentialism*. Buffalo Law Review 22: 269–288.
7. Beiser, Frederick C. 2002. *German Idealism: The Struggle against Subjectivism, 1781–1801*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
8. Beiser, Frederick. 2017. *The Enlightenment and Idealism*. 21–42. *The Cambridge Companion to German Idealism*, ed. Ameriks K. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Bergson, Henri. 1974. *The Two Sources of Morality and Religion*. Westport: Greenwood Press.
10. Bjarup, Jes. 2013. Kelsen and Hägerström: Clearing Up Misunderstandings and Mapping Out the Common Ground. 163–194. *Kelsen Revisited: New Essays on the Pure Theory of Law*, eds. Luís Duarte d'Almeida, John Gardner, and Leslie Green. Oxford: Hart Publishing.
11. Brimo, Albert. 1968. *Les grands courants de la philosophie du droit et de l'État*, 2. ed. Paris: Éditions A. Pedone.
12. Carr, David. 1974. *Phenomenology and the Problem of History: A Study of Husserl's Transcendental Philosophy*. Evanston: Northwestern University Press.

13. Franklin, Mitchell. 1973. The Mandarinism of Phenomenological Philosophy of Law. 451–570. *Phenomenology and the Social Sciences*, Vol. 2, ed. Maurice Natanson. Evanston: Northwestern University Press.
14. Freitag, Wolfgang. 2023. Handlungsgründe im normativen Voluntarismus. 69–86. *Sein und Sollen: Perspektiven in Philosophie, Logik und Rechtswissenschaft*, eds. Dieter Sturma, Michael Quante, and Julian Nida-Rümelin. Paderborn: mentis.
15. Friedmann, Wolfgang. 1973. Phenomenology and Legal Science. 343–365. *Phenomenology and the Social Sciences*, Vol. 2, ed. Maurice Natanson. Evanston: Northwestern University Press.
16. Funke, Gerhard. 1973. Phenomenology and History. 3–101. *Phenomenology and the Social Sciences*, Vol. 2, ed. Maurice Natanson. Evanston: Northwestern University Press.
17. Gander, Hans-Helmuth. 2017. *Self-understanding and Lifeworld: Basic Traits of a Phenomenological Hermeneutics*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press.
18. Gardner, Sebastian, Paul Franks. 2002. *From Kant to Post-Kantian Idealism. Proceedings of the Aristotelian Society*, Supplementary Volumes 76. 211–246.
19. Hedrick, Todd. 2014. Reification in and through Law: Elements of a Theory in Marx, Lukács, and Honneth. *European Journal of Political Theory* 13: 178–198.
20. Husserl, Edmund. 1960. *Cartesian Meditations*, trans. Dorian Cairns. Hague: M. Nijhoff.
21. Husserl, Edmund. 1969. *Formal and Transcendental Logic*. Hague: M. Nijhoff.
22. Husserl, Edmund. 1970. *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction to Phenomenological Philosophy*, trans. David Carr. Evanston: Northwestern University Press.
23. Husserl, Edmund. 2001. *Logical Investigations*, 2. ed., Vol. 1, ed. Dermot Moran (trans. J. N. Findlay). London: Routledge.
24. Husserl, Edmund. 2012. *Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology*. London: Routledge.
25. Kelsen, Hans. 1967. *Pure Theory of Law*, trans. Max Knight. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
26. Karageorgoudis, Georgios. 2023. Interpretationen der Sein / Sollen-Kluft. 243–283. *Sein und Sollen: Perspektiven in Philosophie, Logik und Rechtswissenschaft*, eds. Dieter Sturma, Michael Quante, Julian Nida-Rümelin. Paderborn: mentis.
27. Lukács, Georg. 1968. *History and Class Consciousness* (Trans. Rodney Livingstone). Cambridge: The Mitt Press.
28. Merleau-Ponty, Maurice. 2002. *Phenomenology of Perception*, 2. ed. trans. Colin Smith. Routledge.
29. Mooij, A.W.M. 2010. *Intentionality, Desire, Responsibility*. Boston: Brill.
30. Moran, Dermot. 2005. *Edmund Husserl: Founder of Phenomenology*. Malden, MA: Polity.
31. Mooney, Tim & Dermot Moran. 2002. *The Phenomenology Reader*. New York: Routledge.
32. Morujão, Carlos. 2010. The Philosophy of Nature of German Idealism. 227–239. *Relations of the Self*, eds. E. B. Pires, B. Nonnenmacher, & S. Büttner-von Stülpnagel. Coimbra: Imprensa da Universidade de Coimbra.

33. Natanson, Maurice. 1973. *Edmund Husserl: Philosopher of Infinite Tasks*. Evanston: Northwestern University Press.
34. Passerini Glazel, Lorenzo. 2024. The Norm as Deontic State-of-Affairs and as Deontic Noema. 43–63. *Phenomenology of Law and Normativity*, eds. Panos Theodorou, Pedro Manuel Santos Alves, Anna Irene Baka. Cham, Switzerland: Springer Nature Switzerland.
35. Paulson, Stanley L. 2013. The Great Puzzle: Kelsen's Basic Norm. 45–56. *Reading Hans Kelsen's Pure Theory of Law*, eds. Luís Duarte d'Almeida, John Gardner, and Leslie Green. Oxford: Hart Publishing.
36. Reinach, Adolf. 2012. *The Apriori Foundations of the Civil Law*. The Apriori Foundations of the Civil Law: Along with the Lecture "Concerning Phenomenology". Berlin, Boston: De Gruyter.
37. Ricoeur, Paul. 2016. *Hermeneutics and the Human Sciences: Essays on Language, Action and Interpretation*, ed. J.B. Thompson (trans. J.B. Thompson). Cambridge: Cambridge University Press.
38. Sartre, Jean-Paul. 2003. *Being and Nothingness* (trans. Hazel E. Barnes), 2. ed. London: Routledge.
39. Sartre, Jean-Paul. 2007. *Existentialism Is a Humanism* (trans. Carol Macomber). New Haven and London: Yale University Press.
40. Schutz, Alfred. 1967. *The Phenomenology of the Social World*. Evanston: Northwestern University Press.
41. Schutz, Alfred. 1970a. *Collected Papers: Studies in Phenomenological Philosophy*, Vol. 3. Hague: M. Nijhoff.
42. Schutz, Alfred. 1970b. *On Phenomenology and Social Relations*. Chicago: University of Chicago Press.
43. Sokolowski, Robert. 1999. *Introduction to Phenomenology*. Cambridge: Cambridge University Press.
44. Spiegelberg, Herbert. 1971. *The Phenomenological Movement: A Historical Introduction*, Vol. 2, 2. ed. Hague: M. Nijhoff.